

prof. PhDr. Pavol Dancák, PhD.

*Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Katedra filozofie a religionistiky*

Ocena rozprawy doktorskiej Mateusza Kuty

pt.

MIĘDZY IMMANENTNYM A TRANSCENDENTNYM MIEJSCEM RELIGII W PONOWOCZESNOŚCI PERSPEKTYWA POSTSEKULARNA

Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Karola Tarnowskiego
na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Ad. Aktualność problematyki

Recenzowanie tekstu akademickiego poświęconego filozofii, a dokładniej filozofii religii, pod kątem aktualności zagadnienia wymaga zakotwiczenia oceny w dynamiczniej zmieniającej się sytuacji. Naszą współczesną pozycję określa świadomość, że jesteśmy częścią zglobalizowanego świata, który jest nieprzejrzystym horyzontem informacji, bodźców i wyzwań, nieustannie atakujących człowieka.

Człowiek zajęty tym wszystkim, co nowe, tym, co poza nim, nie ma czasu dla siebie, zapomina o swoim bycie, nie ma ani chęci, ani czasu, by postawić sobie pytanie, jaki jest sens jego życia, by zastanowić się nad sobą lub spędzić chwilę, kontemplując w milczeniu. Przyjmuje sens z zewnątrz, ten oferowany mu przez gwiazdy mediów, polityków, przywódców, obowiązki zawodowe, albo skupia się na chwilowej przyjemności i satysfakcji. Towarzyszy mu konsumpcjonizm, destrukcyjność, przemoc i utrata intymności, gdzie nic nie jest tabu i wszystko jest dozwolone. Mateusz Kuta, cytując Slavoję Žižka, mówi: „Człowiek

został strącony...”. Wspólnym mianownikiem wymienionych zjawisk może być sekularyzacja rozumiana jako „osłabienie wrażliwości na Boga i na człowieka [co] nieuchronnie prowadzi do praktycznego materializmu, który z kolei ułatwia szerzenie się indywidualizmu, utylitaryzmu i hedonizmu” (Jan Paweł II).

Współczesne przemiany w postrzeganiu religii są wyraźnie widoczne w reformach społecznych, które nie kierują się ponadczasowymi wartościami, ale porządkiem społecznym coraz bardziej globalizującej się gospodarki. Jednocześnie odejście od ponadczasowych ideałów na rzecz celów praktyki społecznej lub doczesnej egzystencji jednostki również grozi nadużywaniem zarówno religii, jak i teologii jako takiej nie tylko przez politykę państwa, ideologię czy ekonomię, ale także przez czynniki pozaludzkie. Wpływowe środki pozaludzkie w znaczący sposób dehumanizują człowieka – można tu wymienić np. wpływ Internetu, mediów, preferowanie technologii nad człowiekiem w różnych obszarach polityki państwa, w tym w badaniach naukowych i edukacji, co dzieje się nawet do tego stopnia, że technologia staje się celem, a nie środkiem.

Mateusz Kuta, autor pracy doktorskiej, zwraca uwagę, że sekularyzacja nie jest prostym odrzuceniem wiary. Na stronie 381 stwierdza on, że – przyjmując optykę Charlesa Taylora i Tomáša Halíka – w procesie sekularyzacji możemy wyznaczyć trzy węzłowe punkty, które współtworzyły ten proces. Pierwszym z nich stają się narodziny chrześcijaństwa, kolejnym krokiem ku nowoczesnym ramom myślenia był wybuch reformacji protestanckiej, a zwieńczeniem dzieła jest rewolucja kontrkulturowa lat sześćdziesiątych XX wieku. Ta ostatnia stanowiła zarazem zaprzeczenie i odrzucenie porządku poprzednich epok na rzecz pełnej autonomii i ekspresji, co uderzyło szczególnie w tradycyjne nurty religijne, lecz z drugiej strony – było zaproszeniem dla nowej duchowości oraz mozaik stanowisk światopoglądowych, co obserwujemy współcześnie.

Sekularyzacja to raczej zmiana zachowania religijnego, jaka dokonuje się w wyniku przejścia od esencjalistycznego do funkcjonalnego spojrzenia zarówno na świat, jak i na religię. Autor argumentuje na rzecz stanowisk trzech reprezentatywnych przedstawicieli postheglowskiej lewicy, ale też z góry ostrzega, że żaden z nich *explicite* nie uważa się za reprezentanta tej szkoły myślowej, chociaż ich drogi myślowe oraz konceptualnie ujmowane cele są bliskie lewicy heglowskiej. Ich filozofia to krytyka podstaw intelektualnych obecnych we współczesności: podobnie jak w przypadku lewicy heglowskiej, celem tej krytyki jest przemiana świata, a dokładnie przemiana obowiązujących stosunków społecznych. Giorgio Agamben widzi religijne podstawy w prawie i zarządzaniu społeczeństwem, Slavoj Žižek dostrzega echa religii w kulcie technologii, której transhumanistyczne predylekcje prowadzą

do nowoczesnego gnostycyzmu, wreszcie według Alaina Badiou religia jest obecna w kapitalizmie i rytualnych formach świata konsumpcji. Według tych myślicieli religia jest stałą antropologiczną i nie może być po prostu wyeliminowana. Próby oświeceniowej krytyki religii, triumfalny pochód nauki i humanistycznej etyki nie tyle wyeliminowały religię, co zepchnęły ją do innych sfer i ukryły głęboko pod świecką powierzchnią. Ostatnie dwieście lat przemian kulturowych nie zdołało wykorzenić tak głębokiej struktury, jaką jest religia. Ta struktura – ich zdaniem – nadaje ton funkcjonowaniu społeczeństwa.

Światowe procesy globalizacji, koncentrujące bogactwo w coraz mniejszej liczbie rąk, umożliwiły wzrost kapitału finansowego i przekształciły idee równości i demokracji w ciągłe dążenie do osiągania niższych kosztów i wyższych zysków. Dążenie do maksymalizacji zysków zamienia ideę dużych organizacji i firm w świat zmiennych i tymczasowych powiązań, gdzie zawiera się krótkoterminowe umowy z firmami usługowymi, gdyż ich wynajęcie w dowolnym zakątku świata jest tańsze niż wykonywanie tych usług przez samą organizację.

Wszystko to powoduje rozkład klasy średniej. Powstają teorie, zgodnie z którymi firma powinna składać się z szeregu niezależnych i suwerennych jednostek, gdzie każdy zarządza sobą, prowadzi działalność gospodarczą mniej lub bardziej niezależnie, posiada własny kapitał edukacyjny, który nieustannie stara się wzmacniać, jest odpowiedzialny za swój sukces lub porażkę i nawet trudności, których sam nie spowodował. Filozoficzna idea indywidualnej twórczej samorealizacji człowieka według ludzkich wartości sprowadzona zostaje do ideologii indywidualizacji na potrzeby rynku do tego stopnia, że powstają teorie transhumanizmu i posthumanizmu.

W tym kontekście pozostaje jednak prawdą, że osoba ludzka może w pełni się rozwijać jedynie poprzez doświadczanie relacji międzyludzkich w różnych formach, gdzie decydującą rolę odgrywa refleksja religijna. W ostatnich latach zmienia się spojrzenie na pozycję religii w sferze publicznej. Koniec etapu społeczeństwa sekularnego polega na przewyżczeniu poglądu, zgodnie z którym sekularyzacja społeczeństwa jest wprost proporcjonalna do modernizacji społeczeństwa.

Autor niniejszej rozprawy oparł swój projekt badawczy na fakcie, że obecnie odchodzi się od postulatu ścisłej sekularyzacji jako oddzielenia lub całkowitego wyeliminowania religii. Pełen sprzeczności współczesny świat skłonił Jürgena Habermasa do sformułowania tezy o społeczeństwie postsekularnym. Religia jest jego częścią, ale bez specyficznych metafizycznych założeń, które aspirowałyby do uniwersalnej ważności. Postsekularyzm pozwala ponadto religii odgrywać znaczącą rolę w dyskursie publicznym, ale bez naruszania

niereligijnej, czyli świeckiej, podstawy wartości państwa. Władza publiczna musi jednak kierować się świeckim językiem politycznym, który powinien być zrozumiały dla wszystkich. Jednocześnie wymóg neutralności państwa wobec religii nie jest rozumiany jako wzmocnienie koncepcji „laïcité” czyli świeckości. Habermas forsuje nawet doktrynę, że państwo liberalne nie charakteryzuje się tolerancją religijną, ale raczej świadomością, że publiczne manifestowanie religii leży w interesie tego państwa.

Przewartościowanie pozytywistycznej doktryny stosunku do religii, jeszcze przed Habermasem, rozpoczął w 1997 roku liberalny filozof amerykański John Rawls. Istota wkładu Rawlsa polega na uznaniu miejsca, jakie w debacie publicznej powinna zająć religia, pod warunkiem, że posługuje się ona świecką argumentacją. Habermas uważa jednak wymóg, aby religia posługiwała się w sferze publicznej wyłącznie świecką argumentacją, za obciążenie asymetryczne. Uważa on sekularny charakter państwa za konieczny warunek zapewnienia wszystkim równej wolności wyznania. Za Rawlsem twierdzi, że w państwie sekularnym za prawomocne uznaje się tylko te decyzje, które można bezstronnie uzasadnić na podstawie ogólnie dostępnych przesłanek. Innymi słowy, na podstawie powodów, jakie są w równym stopniu uzasadnione z punktu widzenia wierzących, jak i niewierzących obywateli oraz obywateli różnych wyznań.

Filozoficzne zainteresowanie tematyką postsekularną często kojarzone jest z postmodernizmem, co wydaje się uzasadnione, gdyż projekt nowoczesności w dużej mierze opierał się na emancypacji racjonalności i wyrwaniu jej z kontekstu religijnego. Filozofia postsekularna stara się pokazać, że nowożytna idea czysto sekularnej filozofii była epokową iluzją.

Możemy stwierdzić, że wybór tematu jest bardzo aktualny.

Ad. osiągnięcie zamierzonego celu

Współczesna refleksja filozoficzna zauważa również motywy religijne lub teologiczne, które kierowały myśleniem najwybitniejszych współczesnych myślicieli. U niektórych – jak Franz Rosenzweig, Martin Buber, Emmanuel Lévinas, Maurice Blondel, Emmanuel Mounier, Gabriel Marcel, Simone Weil czy późny Michel Henri itd. – motywy te są dość oczywiste; u innych – jak np. Martin Heidegger, Walter Benjamin, Max Horkheimer czy Theodor W. Adorno – są bardziej ukryte, ale zgodnie z interpretacją postsekularną nie

mniej wpływowo. Dzięki Jacques'owi Derridzie do filozofów postsekularnych zalicza się Jan Patočka, który w swoich *Esejach heretyckich z filozofii historii* rozumie chrześcijańską etykę odpowiedzialności, wraz z sokratejską troską o duszę, jako możliwe zabezpieczenie przed upadkiem, do którego prowadzi technologia współczesnej cywilizacji.

Praca doktorska Mateusza Kuty składa się z trzech części i bazuje na prezentacji, kategoryzacji i porównaniu konstytutywnych elementów filozoficznej refleksji nad ideowym napięciem między immanentnym a transcendentnym miejscem religii w czasach ponowoczesnych z perspektywy postsekularnej. Podstawą badań autora są prace myślicieli postsekularnych, takich jak Charles Taylor, Tomáš Halík, Slavoj Žižek, Alain Badiou i Giorgio Agamben. Autor uzasadnia wybór tych filozofów tym, że prace Taylora i Halíka krążą ostatecznie wokół tego samego tematu, jak prace Žižka, Agambena czy Badiou.

Wszyscy zadają pytanie: jak zbudować nową wspólnotę i co ma być jej fundamentem? Myśliciele na różne sposoby dochodzą do odpowiedzi, że religia wydaje się idealnym modelem budowania wspólnoty, w której jednostki są w stanie przekroczyć swoje prywatne interesy. Publikacje powyższych autorów zostały uzupełnione o teksty filozoficzne, socjologiczne i religioznawcze, skupiające się na miejscu i roli religii na przełomie XX i XXI wieku. Zgodnie z duchem filozofii postsekularnej, praca miała na celu rewizję paradygmatu sekularyzacji i końca religii oraz wykazanie, w jaki sposób nadal funkcjonuje fenomen religii w społeczeństwach ponowoczesnych. Autor na bieżąco wybiera i porządkuje spójne i i niekonsekwentne elementy wybranej myśli postsekularnej i zwięźle podsumowuje wyniki swoich filozoficznych dociekań.

Możemy oświadczyć, że niniejsza dysertacja osiągnęła założony cel.

Ad. wybrane metody opracowania i nowe odkrycia

Praca doktorska pt. *Między immanentnym a transcendentnym miejscem religii w ponowoczesności – perspektywa postsekularna* autorstwa Mateusza Kuty podzielona jest na trzy części, z których każda ma 2 rozdziały i czytelną liczbę podrozdziałów:

Rozdział I. Religia – między substancjalną a funkcjonalną definicją religii

A) Definicje substancjalne

B) Funkcjonalna definicja religii

Rozdział II. Sekularyzacja: pomiędzy mitem a rzeczywistością

A) *Cogito ergo sum*: stał się podmiot – lewica postheglowska na tropie sekularyzacji

B) Sekularyzacja jako pluralizacja. Zbawienie? Jako jedna z możliwości?

Rozdział III. Religia i jej miejsce/miejsca w postsekularnym świecie

A) Religia jako *spiritus movens* rewolucji

B) Religia w czasach transformacji – duchowość nowej ery

Metody zastosowane w pracy odzwierciedlają podstawowe założenia metodologiczne filozofii, a mianowicie, że wybrana metoda jest określana przez przedmiot badania. Przedmiotem dociekań w niniejszej rozprawie jest fenomen religii opisywany z perspektywy postsekularnej, która słusznie postrzegana jest jako fundament kultury i cywilizacji.

Konkretne koncepcje filozoficzne, reprezentowane w rozprawie przez badanie dzieł wybranych autorów, były analizowane z perspektywy zarówno substancjalnego, jak i funkcjonalnego rozumienia religii. Wybrane podejścia metodologiczne odzwierciedlają złożoność i segmentację przeprowadzonych badań: ukazują ideologiczne i historyczno-społeczne korzenie poszczególnych teorii, a także zamiar ponownego rozważenia ich w świetle innych aktualnych poglądów filozoficznych. Autor rozprawy nieustannie przywołuje główny cel badań, jakim jest udowodnienie rewizji paradygmatu sekularyzacji i końca religii oraz wykazanie, w jaki sposób nadal funkcjonuje fenomen religii w społeczeństwach ponowoczesnych, widziany w kontekście redukcjonizmu i nihilizmu.

W rozprawie zastosowano metodę analityczno-syntetyczną oraz metodę analityczno-krytyczną, które z punktu widzenia celu pracy dają efekt całkowitej zbieżności. Autor wychodzi od koncepcyjnego zróżnicowania prezentowanych filozoficznych koncepcji religii, a także z własnego stanowiska teoretycznego. W rozprawie koncepcje te zostają skonfrontowane ze sobą i doprowadzone do wzajemnego dialogu, w celu stworzenia własnego syntetycznego wglądu. Różnice wynikające z wielości kontekstów są przedstawione przez autora jako przestrzeń wzajemnej inspiracji i interpretacji. Mateusz Kuta nie odrzuca punktów wyjścia poszczególnych autorów, ale starannie wybiera z nich elementy potencjalnie korzystne dla własnego punktu widzenia. Widać przy tym starania autora, aby uniknąć interpretacyjnej totalizacji jako funkcji jakiegoś z góry zaplanowanego wyniku. Wymiar czasowości i historyczności jest respektowany nie tylko jako istotny element konstytutywny

dla interpretacji dzieł poszczególnych autorów, ale także jako wyzwanie do uzyskania historyczno-krytycznego dystansu wobec prezentowanych autorów.

Praca doktorska liczy 398 stron. Jej układ formalny jest na wysokim poziomie i odpowiada kryteriom stawianym pracom naukowym i kwalifikacyjnym. Autor prawidłowo podszedł do tworzenia tekstu streszczającego, w którym w sposób skoncentrowany i zrozumiały przedstawił główną myśl i treść własnej pracy badawczej. Jednoznacznie informuje o założonym celu rozprawy, a także wskazuje na znaczenie tematu dla współczesnego badania fenomenu religii w szybko zmieniających się warunkach społecznych. Poszczególne części mają ciągłość logiczną i zostały ułożone w stopniową ideowo strukturę.

Nadesłana praca świadczy o tym, że autor znakomicie opracował bogatą ilość źródeł i opracowań (wykorzystane materiały źródłowe 40 i pozycje bibliograficzne 165) oraz wykazał się odpowiednią orientacją w omawianym zagadnieniu. Autor kładzie duży nacisk na prezentację poglądów wybranych autorów i wykorzystuje jej zalety w opracowaniu swojego tematu, co jednak nie stanowi przeszkody dla przedstawienia własnego stanowiska.

Autor rozprawy odpowiednio uzupełnia poglądy cytowanych autorów tekstów naukowych o własne argumenty i komentarze, wyciągając samodzielne wnioski analityczno-syntetyczne. Przedłożona rozprawa doktorska świadczy o zdolności doktoranta do samodzielnej i twórczej pracy, dowodząc, że opanował on metody pracy naukowo-badawczej w filozofii. Naukowy charakter rozprawy podnosi porównanie z autorami, którzy w swoich pracach filozoficznych zastanawiali się nad problemami religii. Nowość rozprawy polega na oryginalnej refleksji filozoficznej nad fenomenem religii na przełomie XX i XXI wieku i w duchu filozofii postsekularnej na zrewidowaniu paradygmatu sekularyzacji i końca religii oraz na pokazaniu, jak fenomen religii nadal funkcjonuje w społeczeństwach ponowoczesnych.

Można stwierdzić, że prezentowana praca doktorska stanowi wynik konsekwentnych badań wybranego zagadnienia. Pod względem zakresu i treści spełnia, a nawet przekracza wymagania stawiane pracy doktorskiej.

Ad. notatki i pytania

Jako obcokrajowiec i niepolonista nie potrafię fachowo wypowiedzieć się na temat poziomu stylistycznego i gramatycznego tekstów, ale warto zauważyć, że tekst książki

napisany jest w sposób bardzo komunikatywny, jasnym językiem, a poszczególne wywody cechuje wewnętrzna struktura i logika. Wszystko to sprawia, że „dobrze się ją czyta”. Proponuję, aby rozprawa została opublikowana. Wcześniej jednak trzeba dokonać kilku drobnych poprawek. W kilku miejscach bowiem nowe zdanie zaczyna się małą literą, na przykład: str. 91 „praktyk religijnych²³⁵. z punktu widzenia”, str. 98 „w podświadomości. w dodatku świat staje się“ , czy str. 190 „nie uprzystępniał on żadnej bliskości⁴⁹². w tym właśnie”, ale i gdzie indziej. Po drugim i trzecim rozdziale pracy doktorskiej następuje podsumowanie; praca powinna być uzupełniona o podsumowanie także po pierwszym rozdziale, nie tylko z formalnego punktu widzenia.

Zadaję dwa pytania do dyskusji:

1. Autor twierdzi: „ podział religii na jej immanentną oraz transcendentną odsłonę może wzbudzać wątpliwości.”.

Pytanie: Proszę wyjaśnić, dlaczego podział religii na jej immanentną oraz transcendentną odsłonę może wzbudzać wątpliwości.

2. Pytanie: Jaki jest związek między rozumieniem religii przez przedstawicieli postheglowskiej lewicy a heglowską koncepcją religii?

Ad. propozycja przyznania stopnia naukowego

Na podstawie przedłożonej pracy doktorskiej, która spełnia wymagania stawiane tego rodzaju pracom, polecam po udanej obronie przyznać autorowi mgr. Mateuszowi Kucie stopień naukowy doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie filozofia.

Prešov, 29 października 2022

Pavol Dancák